

AKADÉMIA KLASICKEJ EKONÓMIE 2007

Proprietas

Téma:

**Význam myšlienok predstaviteľa klasickej liberálnej ekonómie pre Slovensko
v roku 2007**

Jozef Filko

7.11.2007

„Občianska vláda, tak ako je vytvorená na ochranu vlastníctva, je v skutočnosti vytvorená na ochranu bohatých pred chudobnými, alebo tých ktorí majú nejaký majetok, pred tými ktorí žiaden nemajú.“ (Adam Smith)¹

Čo je to vlastne vlastníctvo?

Vlastníctvo (*proprietas*) má svoje korene ďaleko v staroveku. Už v sumérskej spoločnosti malo vlastníctvo právny základ a pomerne jasnú ochranu a vymožiteľnosť. Aj židia a kresťania majú svoje desatoro (z obdobia približne 1300 rokov pred n.l.), kde ôsme prikázanie, platné ako Zákon, hovorí: „Nepokradneš!“ I antická Rímska ríša (okolo roku 750 pred n.l. – 476 n.l. respektíve 1453) poznala od nepamäti vlastnícke právo a predstavovalo významnú časť rímskeho práva (s istotou bolo jeho centrom). Po zániku Rímskej ríše sa pojem súkromného vlastníctva vytráca a formuje sa znovu po stáročia. Pádov západnej ríše sa spoločnosť značne vulgarizovala. Išlo o proces, ktorý sa začal ešte v časoch najväčšej slávy ríše (na počiatku nášho letopočtu). Medzi mnohými faktormi (ako úbytok obyvateľstva, príliv pohanských národov, slabá výroba, nízky export, narastajúca inflácia a iné), ktoré zánik ríše spôsobili, je aj vulgarizácia práva. Legislatívna moc sa vďaka centralizácii dostáva do rúk ústredných orgánov štátu a neskôr výhradne do rúk samotného cisára (stáva sa značne populistickou). Ako sa ríša posúva od republiky cez principát až k dominátu, presúva sa tvorba práva čím ďalej tým viac k panovníkovi. *Lex* sa stáva nadradený *Ius*. Oslabuje moc rímskych právnikov, mení sa spôsob výkonu súdnej moci (nástup štátnych úradníkov – sudcov), mení sa charakter tradičného zvykového práva a dochádza k stále hlbším zásahom štátu do vzťahov medzi občanmi. A čo je dôležité najmä v ekonomickej oblasti. Príznačné pre dominát je práve snaha zasahovať do obchodovania (regulovanie trhu) za účelom ekonomickej stability. V časoch ekonomickej kríz sa cisár Diocletianus (236 – 316 n.l.)² rozhodol k „ekonomickým reformám“ ako stanoveniu pevných cien tovarov. No i keď sú ceny vynucované drakonickými trestami, na reálny trh to takmer nemá pozitívny vplyv. Výsledkom je tvorba čierneho trhu – bez ochrany súkromného vlastníctva.

Z histórie poznáme rôzne formy vlastníctva (napríklad *aviticitu*), avšak skutočné súkromné vlastníctvo sa od čias Rímskej ríše opäť objavuje až v novoveku. Pre kresťanskú spoločnosť je veľmi dlhú dobu typické spoločné vlastníctvo. Avšak nie vlastníctvo anonymnej spoločnosti (tak typické pre ideu socializmu), ale vlastníctvo rodiny. Rodina je základným prvkom spoločnosti a vzťahy medzi členmi spoločnosti sú do značnej miery založené na rodinných vzťahoch. Rovnako tak je dôležité vlastníctvo lén a teória dvoch mečov. Na pochopenie vývoja vlastníckeho práva je dobré sledovať vývoja rímskeho práva a partikulárneho práva na kontinente.

Rímske právo (*Corpus Iuris Civilis*)³ sa nám zachovalo vďaka Byzancii a vďaka kresťanským mníšskym rádom, ktoré zachovali intelektuálne bohatstvo staroveku pre ich gramotnosť a trpezlivosť. Avšak až do roku 1119 môžeme hovoriť len o prepisovaní najmä gréckej literatúry. K skutočnému pochopeniu a analyzovaniu rímskeho práva dochádza až na

¹ „Civil government, so far as it is instituted for the security of property, is in reality instituted for the defense of the rich against the poor, or of those who have some property against those who have none at all.“ Adam Smith, *The Wealth of Nations*, V.i, Part II – Of the Expence of Justice (An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations – A selected Edition, Kathryn Sutherland, Oxford University press, 1998, page 413)

² <http://en.wikipedia.org/wiki/diocletian>

³ *Corpus Iuris Civilis* (Justiniánske Inštitúcie), Iura Edition, Peter Blaho, Trnava 2000

univerzite v Bologni⁴ (a nasledujúcich). Prvé štatúty na skúmanie rímskeho a cirkevného práva dostáva univerzita od Fridricha Barbarossu (1122 - 1190)⁵ v roku 1158. Prvým univerzitným „právníkom“ bol Irnerius (1050 – 1125)⁶, pôvodne učiteľ *in artibus* (dialektiky a rétoriky). Je to počiatok glosátorskej školy, ktorú neskôr nasleduje komentátorská škola a ďalšie. Hlavný objektom ich štúdia boli Justiniánske Inštitúcie³ azda najcennejší zdroj a prameň kontinentálne práva až po súčasnosť.

Kontinentálne právo však bolo založené na zvykovom práve kmeňov ešte z čias veľkého sťahovania národov. Bolo silne formované kresťanstvom avšak zachovalo si i pohanské prvky. S počiatku nebolo ovplyvňované zákonodarnou mocou panovníka, pretože sám panovník bol negramotný a málokto bol ochotný pristúpiť k prijímaniu zákonov.

K zlomu v chápaní vlastníckeho práva dochádza na konci 15. storočia. Koniec stredoveku znamená zmenu v smerovaní starého kontinentu. Nástup reformácie a osvietenstva prináša aj rozvoj právnej filozofie a logicky i spôsobu chápania vlastníckeho práva. Právna filozofia a nastupujúci osvietenecký filozofi prinášajú zmenu dovedy kresťanskej filozofie.

Thomas Hobbes (1588 – 1679)⁷ a jeho dielo *Leviathan*, ktoré pojednáva ako jedno z prvých o teórii sociálnych vzťahov, o základoch spoločnosti a legitímnej vláde.

Rovnako John Locke (1632 – 1704)⁸ ovplyvnil teóriu sociálnych vzťahov, bol jedným z prvých vplyvných liberálnych teoretikov a výrazne sa odlišil od kresťanskej filozofie. Jeho myšlienky ovplyvnili nie len J.J. Rousseau (i keď je veľmi otáznе nakoľko ich vo svojich dielach a myšlienkach naozaj uplatnil), ale i zakladateľov Spojených štátov.

William Blackstone (1723 – 1780)⁹ bol anglickým právníkom a profesorom, ktorý analyzoval anglické common law a napísal o ňom dielo „*Commentaries on the Laws of England*.“ Je známy svojou definíciou súkromného vlastníctva, ktorá sa stala konceptom vlastníctva celej západnej spoločnosti. Súkromné vlastníctvo definoval ako „*jedinú a despotickú vládu, ktorú vlastní vyhlasuje a uplatňuje voči všetkým vplyvom okolitého sveta, pri úplnom vylúčení ostatných práv akéhokoľvek individua v univerze*.“¹⁰ Sám však priznával, že ani v čase Britského impéria táto definícia neplatila úplne, pretože vlastník bol závislý od moci štátu, prostredníctvom ktorého a na základe ktorého práva vymáhal dodržiavanie svojich práv *erga omnes* (voči všetkým).

David Hume (1711 – 1776)¹¹ bol predstaviteľom škótskeho osvietenstva, filozofom, historikom a ekonómom. Ako prvý moderný filozof popísal tzv. „prírodnú filozofiu“ alebo filozofiou ľudskej racionality.

Adam Smith (1723 – 1790)¹² ako zakladateľ politickej ekonómie pri popisovaní vlastníckeho práva bral na zreteľ najmä jeho ekonomickú úlohu. Má oddeliť vlastníka od ostatných členov spoločnosti. Má dať vlastníkovi moc nad vecou, aby ju a jej plody mohol užívať. Má mu umožniť o veci rozhodovať, ale zároveň za ňu nieť zodpovednosť. Je zreteľné, že bez vlastníckeho práva nemôžu existovať trhové vzťahy medzi jednotlivými účastníkmi trhu. Nie

⁴ <http://en.wikipedia.org/wiki/bologna>

⁵ [http://sk.wikipedia.org/wiki/fridrich_I_\(SRR\)](http://sk.wikipedia.org/wiki/fridrich_I_(SRR))

⁶ <http://en.wikipedia.org/wiki/Irnerius>

⁷ http://en.wikipedia.org/wiki/Thomas_Hobbes

⁸ http://en.wikipedia.org/wiki/John_Locke

⁹ http://en.wikipedia.org/wiki/William_Blackstone

¹⁰ http://en.wikipedia.org/wiki/William_Blackstone#Blackstone_and_Property_Jurisprudence

¹¹ http://en.wikipedia.org/wiki/David_Hume

¹² http://en.wikipedia.org/wiki/Adam_smith

je možné jasne definovať „čo komu patrí“ a preto nie je ani možné zabezpečiť ochranu súkromného vlastníctva a fungovanie trhu ako takého.

Právna a ekonomická teória formovala vznikajúce moderné štáty. Odzrkadlila sa napríklad vo vznikajúcich zákonníkoch (Code civil des Français 1804 respektíve Napoleonovom code civil, alebo v pruskom občianskom zákonníku 1792). Právna teória 19. storočia bola založená na racionalite a predpokladala, že pozitívnym právom je možné upraviť všetky vzťahy medzi občanmi navzájom a medzi občanmi a štátom. Výsledkom boli iracionálne právne normy. Príkladom je pruský občiansky zákonník (Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten)¹³ z roku 1792 prijatý kráľom Frederikom II. Veľkým. Mal viac ako 19000 paragrafov, ktoré sa delili na tisíce článkov, odsek a menších častí. Bol natoľko detailný, že rozlišoval napríklad medzi latkovým a kovaným plotom. Verilo sa, že týmto sa zavŕšilo riešenie právnych otázok a už viac nie je čo v občianskych vzťahoch riešiť. Vo veľmi krátkej doba sa však zistilo, že nepokrýva a ani nemôže pokryť všetky možné situácie reálneho života. Jediný spôsob bola sudcovská tvorba práva (v Rímskej ríši známa ako *ius*), ktorej ale malo byť právnymi kódexmi zabránené. I barón de Montesquieu (1689 – 1755)¹⁴ vo svojom diele De l'Esprit des Lois (Duch zákonov) hovorí o sudcovskom stave len ako o „ústach zákona“ a nie ako o „hlave zákona,“ čo sa neskôr zaviedlo revíziou jeho diela. Podobne sa spomenuté právne teórie a právna filozofia odrazila aj v teórii konštitučného práva.

Na rozdiel od kontinentálneho práva sa pohľad anglo-amerického „common law“ (sudcovského práva) nezmenili a preto sa v common law nestretávame s pozitivistickým prístupom až do prvej polovice 20. storočia.

Vplyv pozitívneho práva znamenal prelomenie prirodzeno-právneho pohľadu na súkromné vlastníctvo a odštartovalo éru zasahovania do súkromných vzťahov na základe *ratio* (pochopenie problému ľudským rozumom) a „verejného záujmu“ (tak kritizovaného mnohými autormi, napríklad v dielach F.A. Hayeka)¹⁵.

Význam vlastníckeho práva v štátom regulovanej ekonomike

*„Kapitalizmus bez vlastníckych práv sa stáva kapitalizmom iba pre elity. Milióny schopných a podnikavých ľudí, ľudí, ktorí by sa mohli stať podnikateľmi budúcnosti, sú uväznení v chudobe.“*¹⁶ Johan Norberg

Tajomstvo kapitálu nespočíva len v jeho nadobudnutí (v súlade s právom a morálkou), ale najmä v jeho ochrane, teda ochrane vlastníckych práv jeho majiteľa. Preto je napríklad problémom latinskej a južnej Ameriky práve zložitosť získania právneho titulu súkromného vlastníctva a samozrejme nevyožiteľnosť práva (najmä ak mu chýba právny titul, nárok). Presne ako to popisuje Peruánsky ekonóm Hernando De Soto v svojej knihe „Mystérium kapitálu“, problémom obyčajného človeka v južnej a latinskej Amerike nie je získanie vlastníctva alebo to, že by žiadne nemal, ale jeho ochrana a najmä neskutočná byrokracia pri získavaní právneho titulu a právnej ochrany pre jeho majetok. Pre nadobudnutie stavebného povolenia, listu vlastníctva, koncesie či úradného rozhodnutia je nutné podať desiatky žiadostí a prekonať mohutný byrokratický aparát. Zároveň to žiadateľa stojí mnohokrát násobky jeho vlastného mesačného príjmu a rovnako tak i veľké množstvo obetovaného času a stratených príležitostí. Výsledkom je obzvlášť „podnikanie na čierne.“ Poučením žiaľ nie je ani história

¹³ http://en.wikipedia.org/wiki/Civil_code#European_codes_and_influences_on_other_continents

¹⁴ <http://en.wikipedia.org/wiki/Montesquieu>

¹⁵ Napr. v diele Právo, zákonodárstvo a svoboda, F.A. Hayek, Academia, 2004

¹⁶ Globalizace, Johan Norberg, Alfa publishing a Liberálny inštitút, Praha 2006, strana 63

(ako som už spomínal o zániku Rímskej ríše). Takýto podnikateľ jednak podniká v rozpore s objektívnym (pozitívnym) právom a zároveň nepožíva ani len rovnakú ochranu svojho vlastníctva akou disponuje „oficiálny podnikateľ.“ Taktiež to predstavuje veľkú prekážku pri získavaní kapitálu, keďže sa nemá čím zaručiť. To vedie k znižovaniu investícií a kapitálu a logicky spôsobuje zaostávanie rozvoja celej ekonomiky. Dôkazom pre takéto tvrdenie je úspech bangladéšskeho projektu profesora Muhammad Yunusa, držiteľa Nobelovej ceny za mier (2006)¹⁷, „The Grameen Bank“¹⁸. Jeho projekt známy aj ako „banka chudobných“ je dôkazom, že vlastnícke právo je neodmysliteľnou súčasťou fungujúceho trhu. I keď primárnym cieľom bolo pomôcť chudobným zlepšiť svoju sociálnu situáciu, nástrojom tejto pomoci bola „svojpomoc“ vo forme získania súkromného vlastníctva (najmä investičného kapitálu). Úspech je logicky jasným dôkazom, že nie verejné výdavky vo forme sociálnej pomoci, ale zlepšenie spôsobu nadobudnutia vlastníckych práv je riešením zlej sociálnej situácie. Avšak je nutné dodať, že úspech nemôže byť úplný bez zvýšenia povedomia občanov a ochrany súkromného vlastníctva, čo je úlohou štátu.

Má aj monopol vlastnícke práva? (praktický príklad zo súčasnosti)¹⁹

Boj s monopolmi sa stal akousi „svätou vojnou“ proti vykorisťujúcim spoločnostiam, ktoré bažia za „nemorálnymi a neprimeranými“ ziskami, a ich manažment sa topí v peniazoch získaných bezpráčne. Pre smrteľníka je nad slnko jasné, že väčšina členov predstavenstva nadnárodnej spoločnosti (samozejme monopolnej) sú darmožráči a podvodníci, ktorí sa na svoje miesto dostali najskôr cez kamarátov a v živote k poctivej práci nepričuchli. A spoločnosť by fungovala aj bez nich. O to viac je jasné, že korporácie ako telekomunikační giganti sú automaticky monopolní hráči, ktorí svoju pozíciu dennodenne zneužívajú a od poctivo pracujúcich ľudí (zákazníkov) požadujú premrštené sumy za svoje nekvalitné služby.

K veci. Rozhodnutím nemeckého regulačného úradu (Bundesnetzagentur) musí nemecký telekomunikačný moloch Detusche Telecom (DT) sprístupniť jednu zo svojich služieb konkurencii. Ide o službu VDSL veľmi podobnú známej ADSL. Rozdiel je v maximálnej prenosovej rýchlosti 50Mbit oproti 8Mbit u ADSL. VDSL totiž funguje na technológii FTTN „Fiber To The Neighborhood/Node“ teda „optika do štvrte alebo uzla“. Pomocou nej je možné poskytovať služby digitálnej televízie (v kvalite HDTV) spolu s pripojením k Internetu a telefónnou linkou. Nemecká Bundesnetzagentur po vyše roku rozhodla (i na základe smerníc a tlaku EU), že došlo k porušeniu proti monopolných predpisov a teda DT je povinný sprístupniť svoju vlastnú sieť optických káblov konkurencii. Dôsledkom tohto rozhodnutia je, že konkurencia získa prístup k optickým rozvodom a môže poskytovať rovnakú službu prostredníctvom siete DT.

Treba však priznať, že v tomto spore nie je najhoršou práve nemecká Bundesnetzagentur alebo nemecká vláda, ale jednoznačne Európska komisia²⁰. Tá tlačila na Nemecko, aby neposkytovalo „regulačné prázdniny“ spoločnosti Detusche Telecom a prestalo „porušovať“ európske telekomunikačné smernice.

Aby sme pochopili, aký dopad to bude mať na DT, musíme si uvedomiť, že VDSL je unikátnym projektom (v dnešnej dobe zavádzaný aj na Slovensku spoločnosťou Slovak Telecom). DT

¹⁷ http://en.wikipedia.org/wiki/Nobel_Prize_in_peace#Nobel_Laureates_in_Peace

¹⁸ <http://www.grameen-info.org/bank/hist.html>

¹⁹ <http://www.prave-spektrum.sk/article.php?550>

²⁰ Tlačová správa Európskej komisie -

<http://www.europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/07/237&format=HTML&aged=0&language=SK&guiLanguage=en>

v Nemecku investoval 3 miliardy eur, teda čosi viac ako 100 miliárd slovenských korún, len do infraštruktúry! Vybudoval novú sieť (nahradil pôvodnú medenú optickou) a tým si vytvoril značnú konkurenčnú výhodu. Vytvoril službu, po ktorej je ochotné siahnuť množstvo zákazníkov (na trhu s potenciálom 80 miliónov klientov). Vybrali si ju kvôli jej jednoduchosti, praktickosti, rýchlosti a v neposlednej rade kvôli jej cene - približne 45 eur za mesiac. Teraz sa však k majetku DT dostane konkurencia a bude z neho samozrejme ťažiť napriek tomu, že na to nemá žiadne subjektívne právo. Nespoluodielala sa na investícii, nenesie za ňu žiadnu zodpovednosť a samozrejme ani žiadne riziká a teda nemá právo rozhodovať ako s týmto majetkom nakladať. Toto právo nemá ani nemecká vláda či štát (a už vôbec nie Európska komisia), pretože nikto nemôže preniesť viac práv ako sám má. Jediný, kto na to právo má, sú akcionári Detusche Telecom AG.

Treba ešte zdôrazniť, že DT nevytvoril službu, ktorá by bola úplne bez konkurencie. Stále existuje terestriálna, káblová a satelitná televízia (dostupná drvivej väčšine populácie). Okrem toho dátové služby sú poskytované aj pomocou iných technológií, a rovnako aj telefónne služby sú na trhu poskytované rôznymi operátormi a s využitím rozličných technológií. Jediné, čo vlastne DT vykonal je, že použil drahú technológiu, ktorá mu pomohla tieto tri odlišné služby zlúčiť do jednej (inovoval). Ak to doteraz bola technológia prístupná len firemným či majetným klientom, tak vďaka DT sa stala široko dostupnou masám. DT tak vytvoril pre zákazníka lákavú ponuku s pomerne atraktívnou cenou. A výsledkom je reálne zníženie cien pre zákazníka, respektíve zvýšenie jeho pohodlia a kvality poskytovaných služieb.

Avšak výsledkom pseudo „pro-trhových“ regulačných zásahov bude iba právna neistota. Vzniká totiž otázka, kde je hranica medzi investíciou zakladajúcou nekalú monopolnú konkurenčnú výhodu a investíciou prijateľnou smernicami Európskej komisie. Investori si jednoducho dva krát zväžia, či investujú na trhu, kde ich súkromný majetok, môže byť poskytnutý konkurencii alebo vstúpia na trh, kde je zaručená právna istota nie len na papieri, ale aj v praxi. Kto v takejto situácii bude ochotný investovať astronomické sumy do rýchlo zastarávajúcich technológií a prinášať nákladné a revolučné služby či výrobky zákazníkom?

Vlastníctvo a súčasnosť

„Vplyv organizácií sledujúcich a kolektívne a nátlakovo presadzujúcich čiastkové záujmy tých či oných záujmových skupín nemôže byť celkom eliminovaný ani v najdemokratickejších krajinách. ... Voľný obchod, zmluvná sloboda, slobodný vstup do profesie, slobodný vstup na trh, zrušenie regulácií každého druhu, to všetko podlamuje vplyv a samotný zmysel týchto organizácií a posilňuje suverenitu jednotlivcov. Ako už dnes vieme, dobrá spoločnosť nie je dôsledkom dobrého práva, ale dobré právo je dôsledkom dobrej, to jest slobodnej spoločnosti.“²¹ Václav Klaus

Zámerne som si pre záver svojej práce vybral citát z knihy „Obhajoba zapomenutých myšlienok“ od profesora Klausu. Chcel by som tým zdôrazniť úlohu súkromného vlastníctva v našej spoločnosti a v dnešnej dobe. Bez jednoduchej možnosti nadobudnutia právneho titulu (napríklad listu vlastníctva) a bez účinnej a nestrannej ochrany a vymožitelnosti práva, nie je možné, aby spoločnosť žila v blahobyte a pokoji. Právna kultúra je priamo závislá od kultúry spoločnosti a naopak. Platí domnienka známa už z antiky, že čím širšia je stredná vrstva spoločnosti, tým vyššia je životná ale i kultúrna úroveň všetkých jej členov. Spôsobom ako právo povýšiť z úrovne technickej normy na *Ius est ars bonum et equum* (Právo je umením dobra a spravodlivosti, rímsky právnik Ulpianus) je obnovením tradície common law. Dôležité je uvedomiť si, že až do polovice 20. storočia²² bolo na Slovensku uplatňované uhorské obyčajové (sudcovské) právo, ktoré platilo takmer tisíc rokov a zachovalo sa až dodnes vďaka „neoficiálnym“ písaným zbierkam ako *Opus tripartitum juris consuetudinarii inclyti regni hungariae* (skrátene Dielo o troch častiach) od hornouhorčana Štefana Werbőczyho (1465 – 1541)²³. Uhorské právo existovalo kontinuálne až do roku 1848 (avšak neformálne platilo aj počas Viedenského diktátu) a po rakúsko-uhorskom urovnaní až do roku 1918 (na Slovensku de facto do roku 1950). Až príchodom sovietskej hegemonie sa u nás prijíma pozitívne právo a „moderné“ zákonníky. Sudcovia sa stávajú „ústami zákona“ a zároveň štátnymi úradníkmi bez potrebnej nezávislosti. Rovnako je nutné spomenúť i éru 1. ČSR, ktorá k nám priniesla konštitucionalizmus (písanú ústavu), prvé neúspešné pokusy o pozitivistický právny poriadok a nakoniec i zavádzanie sociálnych zákonov a regulácií trhu (vznik odborov, povinného poistenia a pod.). Ani 2. republika nebola o nič lepšia, najmä „vďaka“ normám ako *lex schwarzenberg* (zákon č.143/1947)²⁴, ktorý je dodnes platným a hanbou právneho poriadku ČR.

Toto všetko malo za následok úpadok našej právnej kultúry (ako súčasť úpadku spoločnosti), čoho dôsledky cítime podnes. Preto je zrejmé, že oživenie sudcovskej tradície je veľmi vhodným spôsobom ako na Slovensku udržať perspektívu ochrany vlastníckych práv v pravom slova zmysle. Avšak netreba si namýšľať, že týmto riešením dosiahneme rýchleho výsledku. Určite nie! Anglický trávnik nie je skvostom preto, že je anglický, ale preto, že sa oň sústavne starali celé generácie. Preto ani naše právo a tým pádom ani náš trh (ekonomické prostredie, vlastnícke vzťahy) nebudú znova „dobré“, kým sa opäť nevžijú podobne ako zažitú už po stáročia boli. Hodnoty sa totiž ťažko vytvárajú, ale ešte ťažšie udržujú.

²¹ Obhajoba zapomenutých myšlienok, Václav Klaus, Academia, Praha 2003, strana 27

²² Dejiny súkromného práva na Slovensku, Štefan Ľuby, Iura edition, Bratislava 2002

²³ http://en.wikipedia.org/wiki/Istv%C3%A1n_Werb%C5%91czy

²⁴ http://cs.wikipedia.org/wiki/Lex_Schwarzenberg

LITERATÚRA

Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* – A selected Edition, Kathryn Sutherland, Oxford University press, 1998.

F.A. Hayek, *Právo, zákonodárství a svoboda*, Academia, 2004.

Johan Norberg, *Globalizace*, , Alfa publishing a Liberální inštitút, Praha 2006

Obhajoba zapomenutých myšlenek, Václav Klaus, Academia, Praha 2003.